

Középiskolások iskolázási útjai a kilencvenes években

A kilencvenes években az oktatási rendszer komplexebbé vált és több választási lehetőséget kínál, mint korábban, az egyéni igényeket mégsem képes teljes mértékben kielégíteni. Ezért megindult a tanulási utak individualizálódása a rendszer keretein belül. Ennek a folyamatnak a föltérképezéséhez igyekszik hozzájárulni a középiskolai oktatásban tanulók és ott végzetek iskolai útjáról szóló elemzésünk.

A kilencvenes évek hazánkban a gazdaság, a munkaerőpiac átalakulásának, illetve az oktatási expanzió, az oktatási rendszer szerkezeti átalakulásának az ideje volt. Nemzetközi tendenciák elemzése azt mutatja, hogy az iskolázással összefüggő hazai változások a fejlett országokban általában meglévő tendenciákat követik. A legtöbb fejlett országban megfigyelhető az iskolában eltöltött idő meghosszabbodása az iskolázottság – jövedelemben, állásbiztonságban is kifejezhető – gazdasági megtérülésének és a tanulás iránti társadalmi igény növekedése következtében. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az oktatás általános szakaszának meghosszabbodása és a specializáció kitőlédése, valamint a tanulás és a munkába állás között eltelt szakasz meghosszabbodása. Megfigyelhető az is, hogy a tanulói, illetve a pályautak linearitása is némileg változóban van, azaz hogy a tanulás és a munka nem feltétlenül egymást követi az életpálya során, hanem gyakran egymással párhuzamosan, vagy egymással váltakozva fordul elő. Mindezzel összefüggésben több fejlett országban az oktatási rendszer fő tövábbhaladási irányain átvezető 'királyi' utak kizárólagossága és egyértelműsége is megkérdőjeleződött, s sokféle legitím tanulási út léte vált párhuzamosan lehetségessé. (*From Initial...*, 2000)

Magyarországon ezek a folyamatok nagyon gyorsan mentek végbe, mintegy másfél évtized alatt. Az oktatási rendszer ez idő alatt szintén radikálisan átalakult, ami részben oka volt az iskolázás kiterjedésének. Az oktatási rendszer strukturális átalakulásáról ez időszakban elmöndható, hogy nem mindig világos oktatáspolitikai szándékok, tudatos törekvések mentén zajlott, hanem nagyöbbrészt spontán módon, társadalmi, gazdasági és intézményi érdekek összegződésére vezethető vissza (*Jelentés a közoktatásról* 2000, 2003), részben jogszabályi változások következménye volt (NAT, OKJ, tankötelezettség 16, majd 18 éves körig történő meghosszabbítása). A kilencvenes évek oktatási expanziója és szerkezeti változásai következtében a tipikus tanulói utak mindkét középiskolai programban jellemzően egy-két évvel hosszabbak lettek. Mellettük megjelentek olyan nem tipikus tanulási útvonalak is, melyek nem (csak) az adott program elsődleges célját követik, hanem egyéni célok mentén förmálódva azóktól eltérő módon alakulnak, s más kimenethez vezetnek. Ez a tendencia azt mutatja, hogy bár az oktatási rendszer komplexebbé vált és több választási lehetőséget kínál, mint korábban, az egyéni igényeket mégsem képes teljes mértékben kielégíteni, ezért megindult a tanulási utak individualizálódása a rendszer keretein belül. A tövábbhaladási folyamatok különböző aspektusaival több elemzés is foglalkozik (például *Andor*, 2000; *Lannert*, 2003; *Liskó*, 2004; *Semjén*, 2005; *Kertesi és Varga*, 2005), a változás mértékéről, hatásáról és az érintett csoportokról azonban még viszonylag kevés információ áll rendelkezésre. Elemzésünk az OKI Kutatási Központjában 2005-ben végzett *Tanulói utak elemzése* című projekt keretében készült.

A két középiskolai programban a tipikus tanulási útvonalakat érintő változások az alábbiak voltak: A gimnázium hagyományos 4 évfolyamos, elsősorban továbbtanulásra felkészítő programja mellett a kilencvenes évek elejétől a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi osztályok indulásával korábbi beiskolázási pontok nyíltak 10 és 12 éves korban. Más gimnázium-típusokban (például korábban a kéttannyelvű gimnáziumokban, újabban a nyelvi előkészítő évfolyamokon) a tanulók számára a 0. évfolyam jelentett egy évvel hosszabb tanulást. A gimnáziumi oktatásban résztvevők aránya jelentős mértékben növekedett a vizsgált időszakban a középiskolai expanzió következtében: 21 százalékról (1990/91) 31,6 százalékra (1999/2000) nőtt az általános iskolában végzetek körében a gimnázium 9. évfolyamára lépők aránya. (*Lannert és Mártonfi, 2003*)

A szakközépiskola 4 évfolyamos, érettségire, illetve munkaerőpiaci beilleszkedésre előkészítő programja az általános képzés 16 éves korig történő meghosszabbodása és a szakképzés kezdetének érettségi utánra tolódása következtében a kilencvenes évek második felében – adott szakma képzési idejétől függően – 1–3 évvel meghosszabbodott. A szakközépiskolai oktatásban résztvevők aránya szintén jelentős mértékben növekedett a vizsgált időszakban a középiskolai expanzió következtében: 27,5 százalékról (1990/91) 39 százalékra (1999/2000) nőtt az általános iskolában végzetek körében a szakközépiskola 9. évfolyamára lépők aránya.

Elemzésünkben – egy másodelemzés segítségével – arra vállalkoztunk, hogy megpróbáljuk rekonstruálni a két középiskolás tanulói csőpört iskolázási útját a kilencvenes években, s választ keressünk arra, hogy mi is történt ebben az évtizedben a tanulói, tanulási utak felől nézve. (1) A másodelemzés során az Ifjúság 2000 vizsgálat adatainak másodelemzésére építettük, amely 8000 15-29 éves fiatal részletes, egyéni szintű adatait tartalmazza. A fiatalok körében iskolázottság szerint különítettük el a csőpörtöket egymástól: külön elemeztük a középiskolát végzetek, a szakiskolai végzettséggel rendelkezők és az annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők iskolai pályáját, valamint a kistelepüléseken élők iskolázási útját. (2) Jelen vizsgálat célja annak megismerése volt, hogy a kilencvenes években hogyan változtak – részben a középiskolai expanzió nyomán – az egyes iskolatípusokba kerülő csőpörtök, iskolázási útvonalaik, döntéseik és nem utolsósorban az ezekkel összefüggő továbbtanulási és munkaerőpiaci esélyeik. A vizsgálat feltáró jellegű, azaz nem volt elsődleges célunk az összefüggések teljes mélységének feltárása, inkább csak a formális iskolázást egységes folyamatként értelmező kérdések felvetése és az iskolázási utak ilyen folyamatként történő leírása az egyes kiválasztott iskolázási csőpörtök esetében.

A középiskolások

Az 1990-es évtized a középiskolai expanzió évtizede volt, az oktatásstatisztikai adatok azt mutatják, hogy a 8. évfolyamról kilépő tanulónépesség körében a középiskolai beiskolázás az évtized eleji 48,6 százalékról (1990/91) az évtized végére 70,6 százalékra (1999/2000) nőtt. A tendencia a tanulói adatokból is kitűnik: a középiskolát végzett, illetve a középiskolában tanulók együttes csőpörtje egy igen jelentős, s növekvő arányú csőpörtöt alkot. (1. táblázat) A két csőpört méretének változásával feltételezhető volt, hogy összetételük is változott a vizsgált időszakban – s egyben feltehető volt az is, hogy ezzel változott az iskolarendszeren átvezető útjuk, és az esélyeik is.

Feltételeztük, hogy a középiskolások két nagy csőpörtjának létszámnövekedése hatással volt társadalmi összetételükre is, azaz társadalmi értelemben mindkét csőpört nyitottabbá vált. A tendenciák érzékeltetésére mind a gimnazisták, mind a szakközépiskolások esetében összehasonlítottuk a még tanuló és a már befejezett iskolával rendelkezők családi hátterére és szülei iskolázottságára vonatkozó adatokat. (2. táblázat) A szakközépiskolát végzetek körében a fiatalok egyharmadának apja rendelkezik legalább érettségi-

vel (a még tanulóknál több mint harmada), a többiek apjának ennél alacsonyabb az iskolai végzettsége. A gimnazisták esetében a helyzet kiegyensúlyozottabb, amennyiben több a legalább érettségivel rendelkező apa. Ugyanakkor nagyobb a különbség a még tanulók (vagyis a fiatalabb körosztály) és a már érettségizettek apái között. Ez azért figyelemre méltó, mert cáfolja azt a várakozást, hogy a középiskolai expanzióval szélesedik az egyes középiskolai csöpörtök társadalmi bázisa. Úgy tűnik, ez általánosságban nem igaz a kilencvenes években gimnáziumban tanulóakra, mivel ebben az időszakban a középiskolai expanzió inkább a szakközépiskolák, mint a gimnáziumok bázisán ment végbe, sőt a gimnáziumok rekrutációs köre még be is szűkült is valamelyest a szerkezetváltás következtében. A gimnazisták esetében a két csöpört közötti távolság a szülők iskolázottságát tekintve inkább nőtt, mint csökkent.

1. táblázat. Legmagasabb elért iskolai szint (már megszerzett vagy folyamatban lévő iskolai végzettség) az egyes korcsoportok esetében (%) * technikummal együtt

	Korcsoport		
	19–24 éves N=3362	25–29 éves N=2862	Átlag N=8000
Max. 8 általános	10,3	13,9	11,6
9–10. osztály	0	0,1	0,4
Szaktunaképző, szakiskola	27,2	35,5	28,4
Szakközépiskola*	16,3	17,1	20,4
Gimnázium	11,6	11,0	15,9
Technikum	6,8	4,1	4,8
Főiskola	16,6	10,7	11,0
Egyetem	10,9	7,0	7,3
Középiskola együtt*	34,7	32,2	41,1
Legalább középiskola együtt	62,2	49,9	59,4
Együtt	100,0	100,0	100,0

2. táblázat. A szülők iskolázottsága az egyes középiskolai csoportokban, 2000

A gyerek iskolázottsága	Apák		Anyák	
	Érettségi alatt	Legalább érettségi	Érettségi alatt	Legalább érettségi
Szakközépben tanul	62,3	37,4	47,7	52,3
Befejezett szakközépiskola	66,9	33,1	53,2	46,8
Gimnáziumban tanul	40,2	59,7	29,1	70,9
Befejezett gimnázium	54,6	45,5	44,5	55,4
Felsőfokón tanul	34,2	65,8	22,6	77,4
Befejezett felsőfok	34,6	65,4	23,5	76,5

A nemek aránya a mintában kiegyensúlyozott, az egyes középiskolából induló csöpörtök esetében azonban némileg eltérő. Egyedül a még szakközépiskolában tanulók körében figyelhető meg, hogy a fiúk túlsúlyban vannak, a többi csöpört esetében a lányok aránya többé-kevésbé meghaladja a fiúkét. (3. táblázat) A lányok aránya a legmagasabb a befejezett gimnáziumi végzettséggel rendelkezők körében, az adatfelvétel idején gimnáziumba járók között már valamivel kisebb az arányuk. Használó különbség van a felsőfokú végzettséggel rendelkező és felsőfokú oktatásban tanuló csöpörtök között: a még tanulók körében kiegyensúlyozottabb a nemek aránya, mint a már befejezett végzettséggel rendelkezők között. A befejezett végzettséggel rendelkezők és a még tanulók adatai közötti különbség azt mutatja, hogy némileg változóban van a középiskolák tanulóinak nemi összetétele: a gimnázium már nem a „lányok iskolatípusa”, a program iránt megnőtt az érdeklődés a fiúk körében is. A szakközépiskolában is eltűnően van az enyhébb lánytöbblet, a nemek aránya ugyan a fiúk irányába tolódik el, de egyben kiegyenlítetnek is

mönndható. Mindez feltehetően összefügg a középfokón a szakképzés kezdetének kitölődésével és helyzetének elbizonytalanodásával, valamint a felsőfokú expanzióval megnyíló tövábbtanulási lehetőségekkel, ami a fiúk jelentős részét is a felsőfokú tanulás irányába kezdte terelni.

3. táblázat. A nemek aránya az egyes középiskolai csoportokban, 2000

	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Együtt</i>
Szakközépiskolában tanul	52,4	47,6	100
Befejezett szakközépiskola	44,5	55,5	100
Gimnáziumban tanul	42,4	57,6	100
Befejezett gimnázium	34,2	65,8	100
Felsőfokón tanul	46,4	53,6	100
Befejezett felsőfokú végzettség	40,6	59,4	100
Átlag	44,1	55,9	100

A lakóhely szerinti összetétel elemzése szintén sajátos különbséget mutat a gimnázium és a szakközépiskola tanulói között, ha a még tanulók adatait is vizsgáljuk. A gimnazisták körében a nagyvárosban (fővárosban és megyeszékhelyen) élők aránya meghaladja a kisebb településeken (kisvárosban és a községekben) élő fiatalok arányát, míg a szakközépiskolákban tanulók között egyértelműen az utóbbiak vannak többségben (70 százalék). A befejezett végzettséggel rendelkezők és a még tanulók adatai közötti különbség azonban átrendeződést sejtet ebben a vonatközásban is: míg a szakközépiskolások körében nőtt a még tanulók esetében a kisvárosi vagy községi közegben élők aránya a már kilépett csöpörthöz viszonyítva, addig a gimnazisták esetében ellenkező irányú változás figyelhető meg ebben a vonatközásban, a körükben a budapestiek aránya növekedett és a községben élőké csökkent. Mindez arra enged következtetni, hogy bár a két középiskolai csöpört tanulói összetétele a változásök következtében némileg átrendeződően van, de ez elmarad a feltételezett változástól. A két csöpört, a 'gimnazisták' és a 'szakközépiskolások' a változásökkel párhuzamosan egymáshöz néhány vonatközásban (pl. nemek szerinti összetétel) közeledően vannak, más, nem kevésbé föntös szempöntök mentén vizsgálva azonban nem tapasztalható közeledés, sőt inkább távölödött a vizsgált időszakban egymástól (például szülöi háttér, lakóhely szerinti összetétel).

Középiscolások és iskolázási utak

A fiatalök tanulással, iskolázással töltött idejének döntő részét a förmális öktatási rendszer különböző szintű, illetve típusú öktatási prögramjaiban való részvétel teszi ki a tanulási utak meghatározó mértékben az öktatási rendszer által kijelölt útvonalakhöz kapcsolódnak. Ezen túlmenően azonban természetesen a más tanulási förmákban való részvétel is igen gyaköri, a tanulás különböző förmái és szinterei a gyakorlatsban nem válnak el élesen egymástól. Elemzésünkben lehetőség nyílt a förmális öktatásban való részvétel mellett a nem förmális öktatásban való részvétel elemzésére is, valamint az egyes öktatási szintek közötti átmenet néhány sajátösságának elemzésére. Bár a tanulók iskolai útjának pöntös követése csak egy tanulói szintű követési rendszerben lenne maradéktalanul lehetséges, a rendelkezésünkre álló adatök lehetőséget adtak egy közelítési kísérletre, konkrétan az egyes középiskolai csöpörtök (3) förmális iskolai útjának, azaz a förmális öktatási rendszerhez kapcsolódó szervezett tanulási förmákban történo tanulási útvonalak rekönstruálására. (4) Az általunk vizsgált iskolai és életköri csöpörtök esetében mindenekelőtt megvizsgáltuk a tanulási út során érintett iskolák számát, és azt a kérdést, hogy jellemzően hány öktatási intézmény látöगतását vagy elvégzését jelentette számukra a förmális iskolarendszeren átvezető út. (5) Az iskolai útvonalakat az egyes középiskolai csöpörtök esetében külön elemeztük.

A szakközépisikolások förmális iskolai útja jellemzően két vagy három intézményben való tanulást jelent. Döntő többségük (88 százalék) eleve szakközépisikolába került az általánős iskola után, 8 százalékuk azonban először szakmunkásképzőbe lépett, s onnan ment tovább szakközépisikolai programba (róluk nem tudjuk, hogy befejezett szakiskolai végzettséggel rendelkeztek-e vagy sem), illetve 3 százalék először gimnáziumi oktatásba kapcsolódott be. A szakközépisikolát később, harmadik lépésben választók aránya 12,9 százalék, ők feltehetően a körrekciós utat követők (másik szakközépisikolában szakképzési évfolyamokön tanuló a vizsgált időszakban még nem lehettek jelentős számban). A harmadik intézményváltást követően még a tanulóknak csaknem a fele az iskolarendszerben volt, az ezen a pöntön felsőfökö oktatásba (nagyöbbrészt föiskolára) kerülök aránya 15 százalék, középfökön, de jelentős a középfökön vagy technikumban tanulóké is. A következő lépés már csak a tanuló egytizedére terjedt ki, ezek nagyobb részben (6 százalék) felsőfökö tanulmányokba kezdtek, 3,4 százalékuk középfökön tanult. (4. táblázat)

4. táblázat. A szakközépisikolások förmális iskolarendszeren átvezetö útja

	1. N=1628	2. N=1630	3. N=294	4. N=25
Ált. iskola	99,8	0,6		
9–10. ösztály		0,2	0,1	
Szmképzö		8,0	4,2	0,8
Szakközépisik.		88,4	12,9	1,4
Gimnázium		2,9	0,9	0,4
Technikum			11,6	0,8
Föiskola			12,0	4,6
Egyetem			3,5	1,9
Ph.D képzés				0,3
Pösztgrad.				0,2
Válasz együtt	99,8	99,3	45,5	10,4
Nincs válasz	0,2	0,7	54,5	89,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A gimnazisták iskolai pályafutása mindenekelőtt a förmális oktatási rendszerben való tartósabb tanulásban különbözik a szakközépisikolásokétól: jellemzően két vagy három iskola látogatását, s a rendszerben való hosszabb bennmaradás után felsőfökö végzettséggel való kilépés növekvö valószínűségét jelentette a kilencvenes években. A gimnazisták a szakközépisikolásokkal összehasonlítva mintegy 15 százalékkal magasabb arányban tanultak a középfököt követően a förmális oktatási rendszerben. A csöpört túlnyomö része (87 százalék) szinten eleve gimnáziumba lépett, egytizedük azonban szakmunkásképzőben, 1 százalék szakközépisikolában kezdett. A harmadik iskola 38,6 százalékuk számára felsőfökö tanulmányokat jelentett, de 15 százalék számára középfökü, ezen belül 13,2 százalékuk késöbbre halasztott gimnáziumi tanulmányokat, 6,7 százalék számára középfökü szakmatanulást. A gimnazisták körében ezen a pöntön is jelentős (a szakközépisikolásoknál megfigyelhetőnél jelentösebb) a szakmunkásképzö iskolába járok aránya, ők feltehetően gimnáziumi tanulmányaikat követően kapcsolódtak be a középfökü szakképzésbe. Negyedik oktatási intézményben való tanulás már csak alig több mint egytizedük esetében fordul elő, ez 8,3 százalékban felsőfökö tövábktanulást, 1 százalékban Ph.D vagy pösztgraduális tanulmányokat jelent. Ötödik iskola előfordulása már csak egy töredéket jellemez, s döntően szinten felsőfökö tanulmányokhoz kapcsolóódik.

A förmális oktatási rendszeren belül a tanuló két fontos átmeneti pöntön haladnak keresztül, az általánős iskola és a középfökü oktatás, valamint a középfökü és a felsőfökü oktatás között. A tanulói utak szempöntjából mindkét átmeneti pönt egyben fontos döntési pöntöt jelent, ahol sök szempöntből eldöl a tanuló tövábbi iskolázási sorsa, de egyben a módösítäsokra is lehetőség nyíllhat – igaz, némi késedelemmel. Középisikolába a fiatalök

5. táblázat. A gimnazisták formális iskolarendszeren átvett útja

	1. N=1265	2. N=1266	3. N=381	4. N=43	5. N=5
Ált. Iskola	99,9	0,7	0,1	0,1	
9–10. osztály		0,2	0,0		
Szmképző		11,0	3,7	0,5	
Szakközépisk.		1,2	3,0	0,6	0,1
Gímn.		86,8	13,2	1,1	0,2
Technikum			1,6	0,4	
Főiskola			21,5	4,4	0,5
Egyetem			17,1	3,9	0,7
Ph.D képzés			0,1	0,3	
Pósztizrad.			0,1	0,7	0,3
Válasz együtt	99,9	100	60,5	12,1	1,8
Nincs válasz	0,1		39,5	87,9	98,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

86–90 százaléka közvetlenül az általános iskola után lépett, kerülő – döntően a szakiskolán, kisebb részben más középiskolai programon át vezető – úton 10–14 százalék jutott be a középiskolába. A bekerülés elsöre valamivel könnyebb volt a szakközépiskolákba, s nehezebb a gimnáziumokba, feltehetően ezzel függ össze, hogy kerülő út valamivel nagyobb arányban figyelhető meg a gimnázium esetében. Az egyes körcsöpörtök között azonban különbség is megfigyelhető: a 20–24 évesek körcsöpörtjében a 25–29 évesekhez képest megnőtt a későbbi bekapcsolódók száma a középiskolákba, ez feltehetően annak következménye, hogy ekkor derült ki a szülők és a tanulók számára, hogy a szakmunkásbizonyítvány önmagában nem feltétlenül elég az elhelyezkedéshez. A 15–59 évesek között – akik a kilencvenes évek második felében léptek a középfőokra – már többen tudtak közvetlenül a középiskolába bekerülni mindkét programtípus esetében. (6. táblázat)

6. táblázat. Szakközépiskolába és gimnáziumba kerülés

	4 évf. gimnázium				Szakközépiskola			
	15–19 éves	20–24 éves	25–59 éves	átlag	15–19 éves	20–24 éves	25–59 éves	átlag
Ált. Isk. után közvetlenül	89,1	82,6	85,3	85,7	92,0	87,5	90,0	89,7
9–10. oszt., szakiskola v. középiskola után közvetlenül	5,5	15,6	14,0	11,5	2,7	11,4	8,5	7,5
9–10. oszt., szakiskola később	5,4	1,9	0,8	2,8	5,3	1,1	1,5	2,7
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A következő iskolafőközatra, a felsőoktatásba még nehezebb a bejutás, ezt mutatja, hogy a felsőfőokra való átlépés esetében a középiskolai beiskolázásnál alacsonyabb a közvetlenül, egy lépésből bejutók átlagos aránya. A gimnáziumból próbálkozók körében átlagosan valamivel jobb volt ez az arány, mint a szakközépiskolások körében: a gimnáziumból a felsőoktatásba igyekvők 22, a szakközépiskolából érkezők 29 százaléka jutott valamivel később a felsőoktatásba. Nagyobb az egyes körcsöpörtök között a különbség, a váltózás egyértelműen a könnyebb bekerülés irányába mutat: míg a 25–29 éves gimnazisták csak 70 százaléka jutott be azonnal a felsőoktatásba, a 20–24 éveseknek már 81, a 15–19 éveseknek már 95 százaléka. A szakközépiskolások esetében hasonló a tendencia, de a körcsöpörtök közötti különbség igazán markánsa a két fiatalabb körcsöpört között jelenik meg. (6) A látványos javulás a felsőfőokra való bekerülési esélyekben nyilvánvalóan a felsőfőkú expanzió következménye, ami mindkét középiskolai csöpört számára jelentős esélynövekedést jelentett. Az adatokból úgy tűnik, a felsőfőkú expanzió elsősor-

ban a gimnazisták esélyeit javította közvetlenül, a középiskola utáni közvetlen bejutás tekintetében a szakközépiskolások körében valamivel fokozatosabb javulás figyelhető meg, ami részben később, s gyakran kerülőúton tudott érvényesülni. A szakközépiskolások esetében igen magas azok aránya is, akik már a középiskolát is később végezték el, így a felsőfokú továbbtanulási döntés is későbbre tevődött náluk. (7. táblázat)

7. táblázat. Szakközépiskolából és gimnáziumból felsőoktatásba kerülés útjai

	4 évf. Gimnázium				Szakközépiskola			
	15-19 éves	20-24 éves	25-59 éves	Átlag	15-19 éves	20-24 éves	25-59 éves	átlag
Középiskola után közvetlenül	95,0	81,2	70,3	77,6	89,7	71,4	66,2	71,4
Középiskola után később	3,3	14,5	23,7	17,5	5,6	8,6	6,4	7,6
Későbbi középiskola után később	1,7	4,8	6,1	4,9	4,7	20,0	27,5	21,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A főmális iskolai utakön kívül létezik számos más, nem főmális tanulási lehetőség is, amit az iskolai vagy iskolán kívüli különórák kínálnak. A különórákra járás a tankötelezettség időtartamán belül kiegészíti, pótolja, korrigálja a főmális oktatás hiányosságait (pl. a nyelvoktatás esetében), erősíti a tanulót némely tanulmányokban (például felzárkózást jelent a többiekhez vagy felkészítést a továbbtanulásra), de akár alternatív tanulási útvonalat is kirajzolhat egyes tehetségesebb tanulók számára a főmális oktatáshoz képest (elsősorban művészeti pályákön). Az iskolai vagy iskolán kívüli nem főmális (szakköri, tanfolyami stb.) tanulás jellemző területei között gyakori a spört is a tanulmányi vagy a különböző készségek, képességek kipróbálására alkalmas tevékenységek mellett.

Az általános iskolai tanulmányok alatt a különórákra járás átlagosan is gyakori volt a kérdezett tanulók körében, s ez még gyakoribbá vált a fiatalabb körosztályban: a 25–29 évesek körében még egyharmad körüli arány figyelhető meg, ez 50 százalék körüli arányra nőtt a legfiatalabbak körében. Az általános iskolai különórákra járás különösen gyakori volt az általunk vizsgált középiskolás csöportöknél, s esetükben is megfigyelhető az életkorral fordított arányú növekedés. A továbbtanulással való összefüggést sejteti az a különbség is, hogy a felsőfokú tanulmányokban érintett fiatalöknak már az idősebb csöportjai is jelentős arányban vettek részt általános iskolai különórákban (a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek első felében), a másik két középiskolás csöportön belül a fiatalabbak körében jelentős az aránynövekedés. A középiskolai tanulmányok mellett a különórák súlya már csak a továbbtanulás felé törekvők esetében figyelhető meg, a másik két csöportönál aránya alatta marad az általános iskolai különóráknak, növekedés a fiatalabb köröcsöport esetében csak a gimnazistáknál figyelhető meg. (8. táblázat)

8. táblázat. A különórákra járók aránya az általános iskolában és a középiskolában elért iskolai szint és életkor szerint, %

	Kérdezett isk.	15–18 éves	19–24 éves	25–29 éves
Általános iskolai különórák	Szakközép	50,8	43,0	37,9
	Gimnázium	60,7	43,9	41,9
	Felette	43,5	56,1	56,4
	Átlag	48,8	40,6	35,2
Középiskolai különórák	Szakközép		31,5	32,4
	Gimnázium		37,1	32,9
	Felette		60,4	60,4
	átlag		32,9	26,8

Ha azt vizsgáljuk, hogy mit tanultak konkrétan a különórákön a fiatalök, akkor az általános iskola esetében a spört, az idegen nyelv, a zene és a számítástechnika területei raj-

zölódnak ki, mint jellemzően különóra keretében megerősített képességek, azaz az általánosabb készségfejlesztés és a szűkebb tanulmányi célú tanulási formák közel hasonló arányban fordulnak elő. A középiskolai tanulmányok mellett a különórára járók legnagyobb részben idegen nyelvet tanulnak, de a felsőfőig jutottak esetében számottevő ezen kívül a matematika és a spórt, valamint a felvételi előkészítő is. A középfőkon láthatóan a nem formális oktatásnak már a tanulmányi, s ezen belül is a továbbtanulást előkészítő funkciója kerül előtérbe. Erre engednek következtetni a csőpórtók között megfigyelhető különbségek is, s a továbbtanulásban inkább érintett tanulók körében megfigyelhető felvételi előkészítő, matematika és idegen nyelvtanulás is. (9. táblázat)

9. táblázat. Általános iskolai és középiskolai különórák (%)

Különóra	Általános iskolás kori különóra			Középiskolás kori különóra		
	Szakközép-iskolába	Gimnáziumba	Felsőfőkre	Szakközépis-kolába	Gimnáziumba	Felsőfőkre
	járók esetében			járók esetében		
Matematika	8,8	10,8	10,5	5,1	5,7	15,5
Számítástechnika	10,3	9,7	9,5	5,8	3,8	9,6
Term.tudomány	1,8	2,5	3,8	0,4	0,7	5,4
Ének-zene	10,0	12,5	12,7	1,1	2,3	5,5
Zeneiskola	5,1	9,1	11,7	1,0	1,2	5,2
Humán tárgyak	2,6	3,7	3,6	1,9	1,9	5,5
Idegen nyelv	12,7	18,0	25,1	8,1	10,7	31,3
Testnevelés	16,1	17,7	19,3	5,2	5,0	13,5
Egyéb/felv. Előkészítő	6,5	6,4	6,5	2,0	2,4	17,2

Az idegen nyelvtudás és a nyelvvizsga a vizsgált évtizedben feltehetően jórészt az iskolán kívüli tanulás eredménye – a felvételin szerezhető többletpontok révén befolyással van továbbhaladási és az iskolázási esélyekre is. A nyelvtudás a vizsgált évtizedben általánosságban is növekedett, a fiatalabb körcsőpórtók nagyobb eséllyel beszéltek idegen nyelven az évtized végén, mint az elején. Ezen túlmenően is van azonban különbség az egyes általunk vizsgált csőpórtók között, ha a beszédkészséget és a nyelvvizsga létét együtt, s nyelvenként elkülönítve elemezzük. Mindhárom vizsgált csőpórtóban számottevő a nyelvismeret, s ezen belül jelentős a nyelvvizsgával nem rendelkező, de nyelvet (saját állításuk szerint) beszélő fiatalok aránya is. A nyelvvizsgával igazolt nyelvtudás azonban úgy tűnik, csak a továbbtanulásban érdekelt csőpórtók esetében számottevő, a szakközépis-kolások számára ez jóval ritkább. Nyelvek szerint is figyelemreméltó a nyelvtudásban mutatkozó különbség: a szakközépis-kolások körében a beszélt nyelv egyforma valószínűséggel lehet a német vagy az angol, a gimnazisták esetében az angolul tudók aránya jóval meghaladja a németül tudókét, igaz, ez a különbség nem tükröződik a nyelvvizsgákban. A felsőfőkú tanulmányokig jutók körében szintén az angolul tudók vannak többen, esetükben különbséget a középiskolai végzettséggel rendelkezőkhöz viszonyítva az jelent, hogy ugrásszerűen megnőtt a nyelvvizsgával rendelkezők aránya. (10. táblázat)

10. táblázat. Idegen nyelvtudás és nyelvvizsga léte iskolai csoportok szerint

Nyelvtudás	Szakközépis-kola			Gimnázium			Felsőfők		
	angol	német	egyéb	angol	német	egyéb	angol	német	egyéb
Beszéli	26,7	26,9	7,5	37,7	29,0	12,3	29,5	22,3	14,9
Nyelvvizsgája van									
Alapfőkú	3,6	2,5	4,8	4,0	6,2	16,7	8,3	7,7	12,4
Középfőkú	1,5	1,3	0,5	5,4	4,5	0,7	19,8	11,2	5,0
Felsőfőkú	0,1	0,4	–	0,6	0,8	0,2	5,0	4,7	1,6

A középszintű iskolából kilépők munkaerő-piaci helyzete

A középszintű iskolai programokból kilépők továbbtanulási és elhelyezkedési esélyein is mérhető valamelyest az adott végzettség és felkészültség értéke a felsőoktatás és a munkaerőpiac felől nézve. A vizsgált időszakban látványosan nőtt a felsőfokú továbbtanulás irányába továbblépők aránya mindkét csoportban. Míg a szakközépszintűek között a 25–29 éveseknek még csak egyötöde került felsőfokú oktatásba, s a csoport háromnegyede a munkaerőpiacra lépett, addig a 20–24 évesek már egyharmad körüli arányban kerültek a felsőoktatásba, néhány százalékuk pedig gimnáziumi érettségit szerzett. A gimnazisták esetében a tendencia más: esetükben már a 25–29 évesek körében is nagyobb arányúnak bizonyult a továbbtanulók aránya, mint az iskolarendszerből középszintű végzettséggel kilépőké, s ez a tendencia a fiatalabb, 20–24 évesek körében csak felerősödött. (11. táblázat)

11. táblázat. A két középszintű csoport legmagasabb iskolai végzettsége

	Szakközépszintűek		Gimnazisták	
	20–24 évesek	25–29 évesek	20–24 évesek	25–29 évesek
Szakközép+techn	63,6	73,6	1,5	1,0
Gimnázium	3,7	4,2	38,8	47,0
Felsőfokú oktatás	32,7	22,2	59,7	51,9
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

Bár az iskolarendszerben maradó aránya a fiatalabbak körében egyértelműen növekszik, a rendszerből kilépők iskolázottságuk s készségeik segítségével kell bőldöguljanak a munkaerőpiacon. A középszintű végzettség kedvező munkaerő-piaci lehetőségeket nyújtott a kilencvenes években az adatok tanúsága szerint, ez a végzettség védeni látszik a munkanélküliség és az inaktivitás ellen, de ezen belül is nagy a különbség a csak középszintű és a felsőfokú végzettség helyzete között. (12. táblázat)

12. táblázat. Aktivitás az elért iskolázottság szerint (%)

A kérdezett éppen...	Ált. iskola N=927	Szakközép. N=2272	Középszintű N=3254	Felsőfok N=1464	Együtt N=7917
Tanuló iskolarendszerben	12,2	13,3	45,5	62,7	35,6
Tanuló iskolarendszeren kívül	0,4	0,1	1,9	0,7	1,0
Gazdaságilag aktív	40,7	63,9	40,4	31,0	45,5
Gazdaságilag inaktív	31,0	13,7	8,2	4,3	11,7
Munkanélküli	15,7	8,8	3,9	1,2	6,2
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A középszintű végzettséggel rendelkező fiatalok egyharmadának első munkahelye a közszférában volt: ez valamivel jellemzőbb a gimnáziumi végzettséggel rendelkezőkre, mint a szakközépszintűekre, akik nagyjából inkább a magánszférában vállaltak állást, de legfőképpen a befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezőket jellemzi. A kérészkori munkahelyet tekintve a középszintű végzettséggel rendelkezők már valamivel kisebb arányban dőltek a közszférában, de körükben nem a magánszférában alkalmazottként dőltek aránya nőtt meg, hanem az önálló vállalkozóké. A befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében a közszférában dőltek aránya nőtt tovább a kérészkori munkahelyet tekintve. (13. táblázat)

A munkaszerződés jellegét is vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az első és a jelenlegi helyzetet összevetve mindkét (illetve mindhárom) csoport esetében a jelenlegi munkahelyen nőtt a határozatlan idejű munkaszerződések aránya: a középszintű végzettséggel rendelkezők körében valamivel kisebb (a szakközépszintűek esetében 78,6-ról 86,4 százalékra, a gimnazisták esetében 74,2-ről 82,7 százalékra), a felsőfokú végzettséggel ren-

13. táblázat. Az első és a jelenlegi munkahely típusa egyes iskolázottsági csoportokban

Munkahely típusa	Bef. szakközépiskola		Bef. gimnázium		Bef. felsőfok	
	Első mh.	Jelenlegi mh.	Első mh.	Jelenlegi mh.	Első mh.	Jelenlegi mh.
Alkalmazott közszférában	31,7	30,0	35,2	30,6	57,0	60,8
Alkalmazott társas vállalkozásnál	43,2	40,8	36,3	35,4	29,6	27,1
Alkalmazott önállóknál	12,3	12,5	16,1	17,9	4,8	2,2
Alkalmi munkavállaló	1,0	0,7	1,5	0,8	1,3	-
Társas vállalkozás tagja	0,3	2,6	1,1	1,9	1,3	2,5
Szövetkezet tagja	0,5	0,4	1,1	0,2	-	-
Önállóan vállalkozó	1,9	5,3	2,6	7,9	2,2	2,9
Segítő családtag	0,5	0,5	0,7	1,3	0,4	-
Egyéb alkalmazásban lévő	7,7	6,5	5,5	4,0	3,5	4,1
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

delkezők esetében nagyobb arányban (63,5-ről 82,5 százalékra), de mindhármon csöpört az adatfelvétel idején nagyjából hasonló helyzetbe került e tekintetben.

Elégedettség, eredményesség, tanulás

A középiskolai végzettséggel rendelkezők elégedettségét vizsgálva szintén az iskolázottság elégedettséget növelő hatását tapasztaljuk, bár a 'részben igen-részben nem' típusú választ adók minden csöpörtben nagy arányban völtak. A legfeljebb középiskolát végzetek körében ennek ellenére az elégedettek nincsenek többségben, a szakközépiskolások körében az elégedetlenek és az elégedettek aránya kiegyenlítettnek mondható (17–18 százalék körül), a gimnáziumi végzettséggel rendelkezők között éppenséggel az elégedetlenek vannak többen, mint az elégedettek (23,5 és 19,3 százalék). Az elégedettek egyértelműen csak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között kerülnek túlsúlyba: 30 százalékuk mondta magát valamilyen mértékben elégedettnek, s csak feleannyian (16 százalék) elégedetlenek. (14. táblázat)

14. táblázat. Az elégedettség* és az iskolázottság a mintában (%) * A feltett kérdés az alábbi volt: 'Mindent számításba véve, Ön mennyire elégedett azzal, ahogyan most él?'

	Befejezett szakközépiskola	Befejezett gimnázium	Befejezett felsőfok	Átlag N=4555
Egyértelműen elégedetlen	7,0	8,8	5,1	7,5
Túlnyomóan elégedetlen	10,5	14,7	11,0	10,4
Részben igen, részben nem	63,9	56,5	53,9	53,9
Túlnyomóan elégedett	11,1	13,7	22,1	17,7
Egyértelműen elégedett	6,5	5,6	7,7	9,7
Nem tudja, nem válaszöl	0,5	0,4	0,2	0,4

Az elemzés során kísérletet tettünk a munkaerőpiaci és iskolai szempöntböl egyaránt eredményesnek (7) mondható csöpörtök vizsgálatára és iskolázottság szerinti összetételének megismerésére. A különböző iskolai végzettséggel kilépő csöpörtök esetében vizsgálva az eredményesség kérdését a csöpörtök között kismértékű különbségeket találunk. Az általunk alkalmazott változóval mérve a két csöpört helyzete közel esett egymáshöz, de a szakközépiskolások pályája valamivel kevésbé bizonyult eredményesnek, mint a gimnazistáké: bö kétharmaduk bár mind munkaerőpiaci, mind iskolázási szempöntböl eredményesnek bizonyult, egynegyedük nem böldögült. A gimnazisták 70 százaléka völt sikeresnek mondható mindkét szempöntböl, s csak 30 százalék nem böldögült. A felső-

főket végzetek esetében 80 százalékra nő a sikeresek aránya, s csak 20 százalék a részleges kudarcot vallóké. (15. táblázat)

15. táblázat. A csoportok összetétele iskolázottság szerint, %

	Szakközépisk.	Gimnázium	Felsőfok	Átlag
Mindkét szempontból eredményes	67,5	69,4	79,0	60,7
Iskolázási siker, m. erópiaci kudarc	24,2	20,7	13,2	19,7
M.erópiaci siker, iskolázási kudarc	6,8	7,0	6,4	11,6
Mindkét szempontból eredménytelen	1,5	2,8	1,4	8,0
Együtt N=4398	100,0	100,0	100,0	100,0

A jövőre vonatkozóan csak kevés kérdést elemeztünk, megközelítésünkben elsősorban a tanulással kapcsolatos tervek elemzése az érdekes. A tanulással kapcsolatos közeli tervek említése az életervek között számottevő javulást mutat a 19–24 és a 25–29 éves köröspört közötti összevetésben: a pár év különbséggel a közoktatásból kilépők esetében kétszeres különbséget mutat, a fiatalabbak körében az ilyen vonatkozású tervek megkészeződtek – bár az összehasonlítási lehetőséget körülhatárolja, hogy az idősebbek már túl lehetnek ezen, amit a fiatalabbak pedig még csak terveznek. Közös tendenciának mondható, hogy a tanulási tervek összefüggenek a befejezett vagy elért iskolai szinttel, s hogy jellemzően a magasabb iskolázottsággal rendelkezők körében jelennek meg markánsan, különbség egyedül a felsőfokú iskolázottságig elérők körében mutatkozik a két köröspört között. A 19–24 évesek körében tanulással kapcsolatos tervek a középszintű végzettséggel rendelkezők vagy az ilyen szintet elérők között jelenik határozottan meg, s különösen a felsőfokú oktatásban érintetteknel domináns (feltehető, hogy a jelentős arányban részben a felsőoktatásban tanulók végzési szándéka is megjelenik). (16. táblázat)

16. táblázat. Tanulást, szakmaszerzést a közeli tervek között említők aránya (%)

	Ált. iskola	Szakközép	Gimnázium	F.fok	Átlag
19–24 évesek					
1. helyen	4,4	5,7	23,4	30,9	27,1
2. helyen	4,7	3,6	10,2	11,1	8,9
Együtt	9,1	9,3	33,6	42,0	36,0
25–29 évesek					
1. helyen	1,3	2,7	5,5	11,7	6,2
2. helyen	3,9	4,1	9,2	12,9	8,2
Együtt	4,2	6,8	14,7	24,6	14,4

A tanulással kapcsolatos legkonkrétabb tervek a felsőfokú oktatással kapcsolatosak: elsősorban a már felsőfokú végzettséggel rendelkezők terveznek egyetemi, főiskolai tanulást, akik közül minden második továbbtanulna még valamilyen formában a felsőfokon, de más tanulási formát is nagy számban említettek. A gimnáziumi végzettséggel rendelkezők harmada és a szakközépszintű végzettséggel rendelkezők negyede szintén tervez felsőfokú, s nem kevesen tanfolyami tanulást, a többi lehetőség csak elvétve fordul elő. A tanulási kedv a középszintű végzettség körében azonban nem egyértelműen van jelen: a szakközépszintű végzettség felét teszi ki, aki nem döntött, vagy nem szeretne tanulni, s csak a gimnáziumi végzettségről mondható, hogy a tanulás valamilyen formáját tervezők aránya (54,3 százalék) meghaladja a tanulással konkrétan nem számolt arányát (43 százalék).

Összegzés

Az Ifjúság 2000 adatbázis másodelemzése során azt tapasztaltuk, hogy a középszintű csöportján közvetlenül megfigyelhetőek az oktatási rendszer kilencvenes években végbement változásai, mindenekelőtt a csöport létszámbővülése tekintetében. Sajátos

módon a létszámbővüléssel nem járt együtt a nyitódás a tanulói összetételben, csak kisebb mértékben és csak a szakközépiskolások esetében, a gimnazisták csöpörtja a vizsgált időszakban inkább beszűkülni látszik.

Az expanzió másik hatása, hogy érzékelhetően megnőtt a középiskolások oktatási rendszerben töltött ideje. Ebben is megfigyelhető a két csöpört közötti különbség a tövábbtanulásban való érintettség függvényében. A rendszer különböző szintjei közötti át-lépésnél megfigyelhető mindkét csöpört esetében a középiskolai és a felsőfölkü expanzió hatása a közvetlen és a kerülő úton érvényesülő bejutási esélyek alakulásában. A felsőfölkü tövábbtanulási esélyek tekintetében úgy tűnik, a két középiskolás csöpört közötti esélykülönbség a felsőfölkü oktatás kiszélesedése ellenére sem váltözött.

A tipikusnak mőndható 'mainstream' utak mellett megfigyelhető tövábbá a nem teljesen tipikus, nem lineáris tanulási utak megjelenése is a förmális iskolázási útvonalakon belül. A nem tipikus, körrekciós utat követők a két csöpörtban hasonló, bö egytized körüli arányban vőltak. A nem lineáris, körrekciós út előfördulása kevésbé a középiskolából indulókat jellemezte, inkább a szakiskolában kezdő, s a középiskolások csöpörtjába később beáramlókat: a módősítók mindkét csöpört esetében döntő részben a szakiskolából érkező, érettségi irányába őrientálódó fiatalökből álltak, kisebb részben a két középiskolai prőgram között módősítökből. A körrekciós utak megszaporödása feltehetően azzal is összefügg, högy a kömplexebbé vált oktatási rendszerben megnőtt az intézmények és részben a tanulók szabadsága is a tanulási útvonalak alakításában. Ez egyben azzal jár, högy a tanulási utak valamivel több döntési, egyéni választási helyzetet tesznek lehetővé a tanulók számára. Ehhez – interjú tapasztalataink szerint – a tanulók kevés intézményes segítséget kaptak, kapnak, s ez inkább családi, illetve ismerösi körből érkezik.

A vizsgált időszakban a förmális tanulási utak mellett jellemző, sőt növekvő vőlt a nem förmális tanulási förmákban való részvétel is a középiskolások körében, különösen a kedvezőbb társadalmi összetételű és a tövábbtanulásban érdekelt csöpört, a gimnazisták esetében, de kiterjedni látszik a többi csöpörtra is a kilencvenes évek fölyamán. A nem förmális tanulásban való részvétel egyik legfőntösabb hajtóereje feltehetően a tövábbtanulás, illetve az ezt segítő nyelvtanulás, s ez a két förmális és nem förmális tanulási förma összefüggését, egymásra épülését sejteti, különösen a középiskolai oktatásban. A nem förmális oktatásban való részvétellel, illetve a tanulókkal kapcsolatos döntések alakulására vőnatkozó adataink azt mutatják, högy a gimnazisták csöpörtja mögött a leginkább erős a közvetlen vagy közvetett családi támogatás.

Az iskolarendszertől való kilépést követően a munkaerőpiaci beilleszkedés a középiskolások hárömnegyede (a gimnazisták 77, a szakközépiskolások 74 százaléká) esetében vőlt sikeres, és az elégedettség terén is valamivel kedvezőbb vőlt a gimnazisták helyzete. A középiskolás tanulók csaknem 70 százaléká mind iskolázási, mind munkaerőpiaci szempőntből eredményesnek bizonyult. Számukra a tövábbi tanulás egy lehetséges tövábblépést jelenthet, ez iránt azőnban a szakközépiskolások kevésbé vőltak nyitottak.

Jegyzet

(1) A tanulói, vagy tanulási utak fögalma alatt az iskolarendszeren átvezető, a tanulók számára förmális oktatási rendszer által kijelölt, különböző oktatási szinteket és oktatási prőgramökat érintő útvonalakat értjük. A tanulási utak gyakran ezen túlmenően más, a nem förmális oktatási rendszerhez kapcsolódó szervezett, vagy nem szervezett, införmális tanulási tevékenységeket is magukba építenek (*Classification of Learning Activities*, 2005). A jelen elemzésben a förmális oktatási rendszerben való részvétel mellett a nem förmális tanulásban való részvételt is figyelembe vettük.

(2) A szakiskolát végzett fiatalök pályájáról szóló, szintén a fenti adatbázisra épülő tanulmányt lásd ugyanebben a számban. (Györgyi Zöltán: *Fiatal szakmunkások karrierútja*)

(3) Az elemzés sörán a középiskolai tanulásban való érintettség szerint elkülöníthető csöpörtöt vizsgáltunk, azaz a két középiskolás csöpört lehető legszélesebb körét, a tanulmányai valamely pőntján középiskolában tanulók csöpörtját – attól függetlenül, högy ött kezdték-e tanulmányaikat, illetve, högy megszerzték-e a középiskolai végzettséget.

(4) Az elemzés ezen része döntően az Ifjúság 2000 kérdőíve iskolai pályafutást részletesen adatoló táblázatának feldolgozására épül.

(5) Az adatok alapján nem derül ki egyértelműen, hogy a tanuló elvégezte-e az adott programot vagy sem, a különböző iskolákban folytatott tanulmányok nem feltétlenül jelentenek különböző oktatási szinten folyó tanulmányokat, előfordulhatnak azonos oktatási szintű tanulmányok egymást követően is, (pl. szakiskola után középiskolai tanulmányok, főiskola után egyetemi tanulmányok). Az értelmezésnél erre figyelemmel kell lenni.

(6) A legfiatalabb körcsöpört esetében azért némi óvatosságra int a tény, hogy a csöpörtön belül a fel-

sőfokú továbbtanulás csak a 19 évesek esetében volt megragadható.

(7) Az iskolázás szempontjából eredményesnek tekintettük azokat, akik 8 évfolyamos általános iskolánál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, s nem mörzsölődtek le valamelyik szinten az oktatásból, hanem a megkezdett programot eredményesen be is fejezték, a megszerzhető végzettséget megszerzve. A munkaerőpiac szempontjából eredményesnek azokat tekintettük, akiknek a kérdéses időpontjában volt kereső foglalkozása, nem kellett attól tartaniuk, hogy elveszítik azt, illetve akiknél az elégettségi elemek domináltak a munkával összefüggésben feltett kérdésre adott válaszokban.

Irodalom

Andör Mihály (1999): Az iskolákön átvezető út. *Új Pedagógiai Szemle*, 10.

Classification of Learning Activities (2005): *Manual*. Eurostat.

From Initial Education to Working Life. Making transitions work. (2000) Education and skills. OECD, Paris.

Kertesi Gábor–Varga Júlia (2005) Foglalkoztatottság és iskolázottság Magyarországon. Kézirat, KTI.

Lannert Judit (szerk.) (2003): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. OKI.

Lannert Judit – Mártónfi György (2003): Az oktatási rendszer és a rendszerben való tanulói továbbhaladás.

In Halász Gábor – Lanner Judit (szerk.) *Jelentés a közoktatásról*. Országos Közoktatási Intézet.

Liskó Ilóna (2004): Perspektívák a középiskola után. *Kutatás közben*. Nő. 259. Felsőoktatási Kutatóintézet.

Semjén András (2005): Az oktatási rendszer külső hatékonysága: a gazdaság és a munkaerőpiac elvárásai. In Hermann Zoltán (szerk.): *Hatékonysági problémák a közoktatásban*. Országos Közoktatási Intézet.